

ישראל הם בבחינת כוכבים במספרים ובחשיבותם

"ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה, את יעקב איש וביתו

באו" (א, א')

"ואלה שמות בני ישראל. אף על פי שמנאן בחייהן בשמותם, חזר ומנאן במיתתן להודיע חיבתן, שנמשלו לכוכבים שמוציאן במספר ומכניסן במספר ובשמותם, שנאמר (ישעיה מ,

כ"ה) 'המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא' (רש"י)

כ"ה אלהים
מספרים

עם ישראל נמשל לצבא, וכמו שכתוב: "המוציא במספר צבאם". בצבא כלולים אלופי הצבא הגדולים וגם החיילים הפשוטים. לאלופי הצבא נוהגים לקרוא בשמות, לא רק מפני שמספרם מועט, אלא גם בגלל שכל אחד ואחד מהם, חשוב לצבא בפני עצמו. מחמת חשיבותם, קוראים להם בשמותם. כאמור, יש בצבא גם חיילים פשוטים שאין נוהגים לקוראם בשמם, אלא לפי מספרם. גם כאן אין הסיבה לכך רק מחמת ריבוי מספרם, אלא גם בגלל שאין לחייל הפשוט-הבודד כל חשיבות וערך בפני עצמו, ורק קיבוצם יחד לגדודים של הרבה חיילים, היא המקנה להם חשיבות.

אצל אברהם נאמר (בראשית ט"ו, ה'): הוא עולם מלא!

(הגרא"ש, מדבריו)

מצדיקי הרבים נמשלים ככוכבים

והנה המשל לכוכבים הוא בבחינת ולימודים הרבה. כי הנה, מפאת המרחק העצום בין הכוכבים והארץ, יש ויצויר שאפילו אם נכבה הכוכב, אורו עדיין ממשיך להאיר לארץ, זמן מרובה לאחר כיבויו. ולכן צדיקים נמנים בחייהן וחזרין ונמנין במיתתן, כי "מצדיקי הרבים ככוכבים" (דניאל י"ב, ג). ולכן לאחר חייהם האור שלהם נמשך לעולם ועד. תורת רבותינו הקדושים ממשיכה להאיר לדורות, בחידושי ותיקין שנאמרו

למרע"ה בסני, בתורת ה' תמימה מאירת עינים.

אמנם צריך לדעת, להבין ולהרגיש, כי כמו שאין לחושינו מושג וציויר כלשהם אודות גודלם ומהותם של הכוכבים, ואעפ"כ אנו נהנים מאורם לפי השגתנו, כמו כן אנו זוכים כל אחד לפי כוחו להנות ממאור תורת רבותינו, למרות שבאמת אין לנו שום מושג כלל מגודלם ומדרגתם.

(הגרא"ש, מכתביו)

למה נאנחו בני ישראל במיתת מלך מצרים

ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבדה ויזעקו ותעל שועתם אל האלהים מן העבדה (שם). ויש להבין, שהיה להם להרבות בשמחה בשמחת מלך מצרים, שהיה מלך חדש שנתחדשו גזרותיו קטנים (טעם ב'), ויזעקו ויאנחו.

זעקו על שהוצרכו להיות אחד בפה ואחר בלב

וגראה לתדן. מחמת שהיו במצרים בבחינת עבדות, כמאמר הכתוב (לסן כ ט) 'אשר הוצאתיך מבית עבדים', לא היו יכולים להראות השמחה לכללם, והצרכו להטמין השמחה בלב

ולהראות פנים זועפות. ונהו ויאנחו בני ישראל, שהיו מראים את עצמם כף, מפני מה, מפני העבדה, מחמת שהיו מבחינת עבדות. ונהו ויזעקו, על ידי שהיו בבחינת עבדות פנה שהצרכו להיות אחד בפה ואחד בלב. ונהו ותעל שועתם אל האלהים מן העבדה, מחמת שהיו בבחינת עבדות פנה, ויבכל צרתם וכו' (שם) (ישעיה

2
18

1

(3) Judaising Life
changing ideas

Shemot

God Loves Those Who Argue

I have become increasingly concerned about the assault on free speech taking place throughout the West, particularly in university campuses.¹ This is being done in the name of “safe space,” that is, space in which you are protected against hearing views which might cause you distress, “trigger warnings,”² and “micro-aggressions” – namely, any remark that someone might find offensive even if no offence is meant.

So far has this gone that at the beginning of the 2017 academic year, students at an Oxford College banned the presence of representatives of the Christian Union on the grounds that some might find their

1. I first wrote about this in my book *The Home We Build Together* (London: Continuum, 2007), in the chapter entitled “The Defeat of Freedom in the Name of Freedom,” 37–48. The situation has become significantly worse since then.
2. See on this, Mick Hume, *Trigger Warning: Is the Fear of Being Offensive Killing Free Speech?* (London: William Collins, 2016).

presence alienating and offensive.³ Increasingly, speakers with controversial views are being disinvented. The number of such incidents on American college campuses rose from six in 2000 to forty-four in 2016.⁴

Undoubtedly this entire movement was undertaken for the highest of motives, to protect the feelings of the vulnerable. That is a legitimate ethical concern. Jewish law goes to extremes in condemning *lashon hara*, hurtful or derogatory speech, and the Sages were careful to use what they called *lashon sagi nahor*, euphemism, to avoid language that people might find offensive.

But a safe space is not one in which you silence dissenting views. To the contrary: It is one in which you give a respectful hearing to views opposed to your own, knowing that your views too will be listened to respectfully. That is academic freedom, and it is essential to a free society.⁵ As George Orwell said, "If liberty means anything at all, it means the right to tell people what they do not want to hear."⁶

John Stuart Mill likewise wrote that one of the worst offences against freedom is "to stigmatise those who hold the contrary opinion as bad and immoral men."⁷ That is happening today in institutions that are supposed to be the guardians of academic freedom. We are coming perilously close to what Julian Benda called, in 1927, "the treason of the intellectuals." He claimed that academic life had been degraded to the extent that it had allowed itself to become an arena for "the intellectual organisation of political hatreds."⁸

What is striking about Judaism, and we see this starkly in this *parasha*, is that argument and the hearing of contrary views is of the

3. See <http://www.telegraph.co.uk/education/2017/10/10/oxford-college-bans-harmful-christian-union-freshers-fair>.

4. Jean M. Twenge, *iGen* (New York: Atria, 2017), 253.

5. I salute the University of Chicago, Princeton, and other universities that have taken a strong stand in defence of free speech on campus; and Professor Jonathan Haidt and his colleagues at the Heterodox Academy, founded to promote intellectual diversity in academic life.

6. From Orwell's proposed preface to *Animal Farm*, first published in the *Times Literary Supplement* on September 15, 1972.

7. John Stuart Mill, *On Liberty and Other Essays* (Oxford: Oxford University Press, 1998), ch. 2.

8. Julian Benda, *The Treason of the Intellectuals* (New Jersey: Transaction, 2007), 27.

essence of religious life. Moses argues with God. That is one of the most striking things about him. He argues with Him on their first encounter at the burning bush. Four times he resists God's call to lead the Israelites to freedom, until God finally gets angry with him (Ex. 3:1-4:7). More significantly, at the end of the *parasha* he says to God:

Lord, why have You brought trouble on this people? Why did You send me? Since I came to Pharaoh to speak in Your name, he has brought trouble on this people, and You have not rescued Your people at all. (5:22-23)

This is extraordinary language for a human being to use to God. But Moses was not the first to do so. The first was Abraham, who said, on hearing of God's plan to destroy the cities of the plain, "Shall the Judge of all the earth not do justice?" (Gen. 18:25).

Similarly, Jeremiah, posing the age-old question of why bad things happen to good people and good things to bad people, asked: "Why does the way of the wicked prosper? Why do all the faithless live at ease?" (Jer. 12:1). In the same vein, Habakkuk challenged God: "Why do You tolerate the treacherous? Why are You silent while the wicked swallow up those more righteous than themselves?" (Hab. 1:13). Job, who challenges God's justice is vindicated in the book that bears his name, while his friends who defended divine justice are said not to have spoken correctly (Job 42:7-8). Heaven, in short, is not a safe space in the current meaning of the phrase. To the contrary: God loves those who argue with Him – so it seems from *Tanakh*.

Equally striking is the fact that the Sages continued the tradition and gave it a name: argument for the sake of Heaven,⁹ defined as debate for the sake of truth as opposed to victory.¹⁰ The result is that Judaism is, perhaps uniquely, a civilisation all of whose canonical texts are anthologies of arguments. Midrash operates on the principle that there are "seventy faces" to Torah and thus that every verse is open to multiple interpretations. The Mishna is full of paragraphs in

9. Mishna Avot 5:17.

10. Meiri on Avot ad loc.

the form of "Rabbi X says this, while Rabbi Y says that." The Talmud says in the name of God Himself, about the conflicting views of the schools of Hillel and Shammai, that "these and those are the words of the living God."¹¹

A standard edition of *Mikraot Gedolot* consists of the biblical text surrounded by multiple commentaries and even commentaries on the commentaries. The standard edition of the Babylonian Talmud has the text surrounded by the often conflicting views of Rashi and the Tosafists. Moses Maimonides, writing his masterpiece of Jewish law, the *Mishneh Torah*, took the almost unprecedented step of presenting only the halakhic conclusion without the accompanying arguments. The ironic but predictable result was that the *Mishneh Torah* was eventually surrounded by an endless array of commentaries and arguments. In Judaism there is something holy about argument.

Why so? First, because only God can see the totality of truth. For us, mere mortals who can see only fragments of the truth at any one time, there is an irreducible multiplicity of perspectives. We see reality now one way, now another. The Torah provides us with a dramatic example in its first two chapters, which give us two creation accounts, both true, from different vantage points. The different voices of priest and prophet, Hillel and Shammai, philosopher and mystic, historian and poet, each capture something essential about the spiritual life. Even within a single genre, the Sages noted that "no two prophets prophesy in the same style."¹² Torah is a conversation scored for many voices.

Second, because justice presupposes the principle that in Roman law is called *audi alteram partem*, "hear the other side." That is why God wants an Abraham, a Moses, a Jeremiah, and a Job to challenge Him, sometimes to plead for mercy or, as in the case of Moses at the end of this *parasha*, to urge Him to act swiftly in defence of His people.¹³ Both the case for the prosecution and for the defence must be heard if justice is to be done and seen to be done.

11. Eiruvim 13b.

12. Sanhedrin 89a.

13. See Pesachim 87a-b for a remarkable passage in which God criticises the prophet Hosea for not coming to the defence of his people.

The pursuit of truth and justice requires the freedom to disagree. Netziv (Rabbi Naftali Zvi Yehudah Berlin, 1816–1893, dean of Volozhyn Yeshiva, Russia) argued that it was the prohibition of disagreement that was the sin of the builders of Babel.¹⁴ What we need, therefore, is not "safe spaces" but rather, civility, that is to say, giving a respectful hearing to views with which we disagree. In one of its loveliest passages the Talmud tells us that the views of the school of Hillel became law "because they were pleasant and did not take offence, and because they taught the views of their opponents as well as their own, indeed they taught the views of their opponents before their own."¹⁵

And where do we learn this from? From God Himself, who chose as His prophets people who were prepared to argue with Heaven for the sake of Heaven in the name of justice and truth.

When you learn to listen to views different from your own, realising that they are not threatening but enlarging, then you have discovered the life-changing idea of argument for the sake of Heaven.

Life-Changing Idea #13

When you learn to listen to views different from your own, realising that they are not threatening but enlarging, then you have discovered the life-changing idea of argument for the sake of Heaven.

14. Haamek Davar on Gen. 11:4.

15. Eiruvim 13b.

חתימת סופר

6 ארמית קודש

אל לך טובה ורחמה אל לך זנה חלז ודבש, כ'
 רננ"ן שלא נשבע להאצנת חלז ודבש אך עתה
 סנפ"ף להם זה ולפע"ד ה"י זה סמוק' צזכות משה כי
 חל"צ' ד'צ"ש בנעריה משה עם סטילל, וכל' הנה על מעל
 נרע"ה כתי' [חקת קימן כ' פסקו "צ"] לא תביאו את
 סקל אל הארץ אשר נחתי להם לנבי ישראל הוא לך
 זנה חלז ודבש חלז עבר הידן שאין מציאים מעני
 צכורים מפני שאינו ארץ זנה חלז ודבש הוא נארץ
 נשבע להאצותיהם ועל אחרו הארץ לא נשבע על כן
 נכנס משה לארץ סיחון ועניו לארץ ישראל שנבער הידן:
 (1) ובוזה כ"ל ליישב נם' ואתחנן נם דאחרו חז"ל בפסקו
 אחת החלות להכרות את עבדך דמיחי ססותר
 הכר ויתעבר ל' צי למענכס וסנה לפי סל"ל י"ל סרי
 גם סאצות לא זכו צמייהס סיוחן לנכ"י הארץ אשר
 נשבע להם אלה צמייהסס [כשילאו צני ישראל מנלכיס
 (6) וכנכסו לארץ ישראל] כי גדוליס ליקיס צמייהסס יוחר
 נצמייהסס ונרע"ה לולא מעל סקל סלו ה"י זוכה יוחר
 מהאצות כי צמייו ה"י זוכיס לחלז ודבש צזכותו אך בשמעל
 צמי מריצה לא נשבעס ס"ו כלל אלא לא זכה סייעלו
 חלז ודבש צמייו ואלו ה"י נכנס לארץ ה"י ישראל
 ופסקידן חלז ודבש כל ימי סיוו ע"כ לא נכנס לטובחס,
 ופנס מע"ס מכוז עמוחנותו לא חשנ כן אלא ססול
 כמזג ס"ו ולינו זוכה לכנס לארץ ואין סילוק צין עבר
 סידן לנאר א"י ומסנכנס לארץ סיחון לא"י שנבער
 סידן סבר ססותר סכר ואל' לא כן לא נשצילך אי
 אחס נכנס אלא נשצילס משהס ספסד חלז ודבש ונאל
 (6) סיחון נשאי אחס לכנס ואין כאן סילול נר כלל [חס
 ויתעבר ל' צי למענכס":

המקום אשר אתה עומד עליו ארמת קודש הוא. (ג' ה)
 אל תאמר לכשאפנה אשנה - אמרו ז"ל. כי האדם חושב בנפשו
 לכשירחיב לו ד' את גבולו ויושב מצבו, אז יעסוק בתורה ובמצות, אבל
 לא כן עכשיו כשהוא בצרה ומצוקה.
 ולזה אמר הכתוב, "כי המקום אשר אתה עומד עליו" היינו באיתו
 מצב וזמאותה שעה, קודש הוא, דאפשר שרצון ד' הוא דוקא בעבודה
 מאותה שעה הדחוקה, וכבר ארז"ל במ"ר שה"ש פ"ה, הלומד תורה
 בצער נוטל אלק בשכרו, שלא בצער נוטל מאתים. ולפום צערא אנרא
 אמרו ז"ל.
 של נעליך מעל רגליך, כי המקום אשר אתה עומד
 עליו ארמת קודש הוא. (ג' ה)
 בכל מקום ובכל זמן יכול אדם להתקרב אל בוראו, לעבדו ולקיים
 מצוותיו עליו רק להשגיח שלא יהא דבר חוצץ בינו לבין הקב"ה, כחומר
 הכתוב, כי עונותיכם מבדילים וגו'.
 וזהו שאמר הקב"ה למשה, של נעליך מעל רגליך, כלומר זקוק אתה
 להסיר את המחיצה המבדלת בינך ובין המקום אשר אתה עומד עליו, כי
 בכל המקום אשר אזכיר את שמי קודש הוא, אלא שצריך להסיר המסך
 המבדיל, ואל תאמר שימים הראשונים היו טובים מאלה, כי לא מחכמה
 שאלת על זה, וכל אדם חייב לומר, מתי יגיעו מעשי למעשי אבותינו,
 החילוק הוא רק בעובי המחיצה המבדלת. אבל אם רק מסירים אותה אזי
 מתגלה המקום בכל זוהר קדושתו ויפעת אורו, כעדות הכתוב, "כי המקום
 אשר אתה עומד עליו" בלשון הוה, כלומר בכל מקום ובכל זמן קודש הוא.
 אלא שצריך לקיים את ה"של נעליך מעל רגליך".

וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים
 תעבדון את האלקים על ההר הזה (ג, י"ב)

תמוה מהי תשובת הקב"ה למשה שיכירו שאלקים שלחו רק בזמן
 והרמב"ם בפ"ח דיסודי התורה מאריך בביאור הדברים, ועיקרם שלא
 האותות והמופתים שהראה הקב"ה למצרים הם יסוד האמונה, שהרי בכח
 הכישוף אפשר גם כן לחולל אותות ומופתים, אלא יסוד אמונתנו הוא
 מעמד הר סיני שבעינו ממש ראינו התגלות השכינה לבני ישראל.
 וזהו ששאל משה שרצונו ית"ש שיציאת מצרים תביא להכרה ברורה
 פבורא, אבל תכלית זו לא תושג, שאין באותות כדי להוכיח שכינת ה'
 בארץ, ועל זה השיב הקב"ה שאין הכי נמי, שהאמונה הברורה והחושית
 תהיה אמנם במעמד הר סיני כשיראו עין בעין את אלקינו ית"ש, עיין
 ברמב"ם שם שמאריך ומסביר הדברים במחק לשונו.
 ונראה להוסיף עוד שנשמות דבני ישראל עד סוף כל הדורות היו בהר
 סיני וראו התגלות השכינה על בני ישראל, ועל כן האמונה מצויה בלב כל
 אחד מישראל עד סוף כל הדורות, ודומה לאדם שראה חברו ושוכחו
 נכעבור זמן נזכר בו, שאינו דומה לראיה חברו בראשונה, כן אנו ההכרה
 דראיה כאילו מתחדשת בנו בכל דור ודור ואנו צריכים להוסיף ולחזק
 אותה, ובוזה שונה אמונה דבית ישראל מהאמונה אצל האומות, שהגוי
 מסוגל להכיר בשכלו שיש בורא עולם, אבל יהודי שומר תורה ומצוות -
 שורש נשמתו והכרתו קשורה במציאות שיש בורא עולם, וחקירה רק
 מאשרת ומבססת ההרגשה שקיימת בו כבר מקודם.
 ושמעתי בשם הר"מ דישבת סלז הגרא"י רבינוביץ זצ"ל על הגמרא
 בחולין יא. מנלן לכל אדם שאביו הוא אביו. ומסקינן דאזלינן בחר רוב,
 ורוב בעילות אחר הבעל ומ"מ אם נטען לאחד שאביו הוא אביו מדין רוב,
 ירגז שאין רצונו לשמוע שההוכחה רק מדין רוב כי הרגשיו הפנימיים אל
 אביו מוכיחים אבהותו.
 וכן אודות מציאותו ית"ש יש הוכחות רבות אצל הפילוסופים, אבל
 אנו לא זקוקים להוכחות, שטבועה בנו ההרגשה שיש אלקים בעולם
 והרגשה זו החלה ביציאת מצרים באותות ובמופתים ונתחזקה וקבלה
 תוקף בהר סיני בקבלת התורה וי"ש הקב"ה וזה לך האות האלוקותי
 בהוציאך את העם ממצרים וגו', היינו מעמד הר סיני יהיה האות המוחשי
 שיש בורא עולם.

8 ארמית קודש

9

הרושם על הנפש געשה טיפין
טיפין ולבסוף משפיע

9

210
315

והיה אמ"ל יאמינו לך ולא ישמעו לקל האת הראשון
והאמינו לקל האת האחרון. והיה אמ"ל יאמינו גם לשני
האתות האלה ולא ישמעון לקלך ולקחת ממימי הניאר
ושפכת הנבשה והיו המים אשר תקח מן הניאר והיו לך
בניבשת. ור. ה-טו

ידענו כי השם ידע אם יאמינו או לא יאמינו, רק הכוונ דיצר כנגד משה, שאם
היו מקצת ישראל, שלא יאמינו לאות הראשון, יאמינו לאות האחרון. ואם היו עוד
מקצת ישראל שלא יאמינו באות האחרון, מעשה האות השלישי יאמינו. (אין ערה)

הנה תמוה ביותר, שהקדוש ברוך הוא יודע מחשבות אומר: "והיה
אם לא יאמינו", והלא הוא יודע אם יאמינו או לא, ומהו שמסתפק
אם יאמינו או לא.

אאמו"ר זצ"ל ביאר את הענין שהקדוש ברוך הוא ידע שגם באות
הראשון כבר התרשמו בני ישראל, דכלפי שמיא גליא שכל אות ואות
עושה רושם גדול על הנפש, אלא שאין הדבר נראה לעין, ומשה לא
יראה עדיין שהם האמינו, אבל לפניו יתברך כבר נראה וגלוי.

ואם גם באות השני לא נתגלה לעין רושם הפעולה, הרי ברור כי
הרושם הפנימי כבר יותר ניכר, ואם גם בשני האותות אין רואים בגילוי
את רושם הפעולה, אז צריך להמתין לאות השלישי, כי בצירוף שלושת
האותות והפעולות כבר יתגלה לכולם שנעשה הרושם, עד שהתחילו
להאמין, רושם אחד מצטרף לשני, רק כיון שלא עבר הרבה זמן
מהתפעלות הנפש עדיין לא היה דבר זה נראה, אבל בסופו של דבר
הרי זה מתגלה לעין כל.

משל למה הדבר דומה, לרופא שמצוה את החולה ליטול תרופה
מסויימת, מספר גלולות בכל יום, במשך שבוע ימים. הנה השפעת
התרופה ניכרת לכל רק בגמר הטיפול, אבל תחילת ההשפעה היא כבר
מן הגלולה הראשונה, כי אלמלא היא, היתה השניה - הראשונה. אם
הרופא אומר שדוקא על ידי עשר גלולות תוכר ההשפעה, מוכרח שגם
הראשונה פועלת ומשפיעה, אלא שאין השפעתה ניכרת רק בהצטרפות
עשר פעולות.

בזה מדוייק לשון הפסוק: "והיה אם לא יאמינו לך", הקב"ה בעצמו
יודע שיחול בהם איזה שינוי, רק "לך" יראה הדבר שאינם מאמינים.
לך יראה הדבר שאינם מאמינים, אבל אני בעצמי יודע שכל אות ואות
עושה שינוי אצל האדם.

ידוע מאמר חז"ל על רבי עקיבא, כשהלך ללמוד תורה, וראה אבן
אחת ששחקה המים, ואמר אם המים הצליחו לשחוק את האבן ודאי
שהתורה תיכנס בליבי, אמר על זה הגאון רבו. גשבל סלנטר זצ"ל,
שהתפעלות שהיתה לרבי עקיבא מן האבן היא, שמוכרח ודאי שגם
הטיפה הראשונה השפיעה על האבן, ואפילו שההשפעה עדיין לא

6

211

21

יזכרת בפעמים הראשונות, הרי לאחר שהטיפה עשירית תחדור אל האבן, יתברר שאף הטיפה הראשונה פעלה את פעולתה, לכן ניחם את עצמו רבי עקיבא שגם אם אינו חש ברגע זה את ההשפעה של לימוד התורה, הוא עדיין אינו מביא את התורה, היא עדיין אינה חודרת אל לבו, ודאי שבכל רגע שהוא עוסק בתורה הדבר משפיע על הגופש, וסופו שיזכה לדעת את כל התורה כולה.

אמרו חז"ל (ברכות י ע"א, בהגהות הב"ח שם) שחזקיהו המלך, אביו של מנשה, לא רצה לישא אשה כיון שראה ברוח הקודש שיהיו לו ילדים לא טובים. אמר לו ישעיה הנביא: "בהדי כבשי דרחמנא למה לך, מאי דמיפקדת איבעי לך למיעבד". ביקש חזקיהו מישעיהו שייתן לו את בתו, אולי יועיל שבכוח שתיהם יצאו לו ילדים טובים. אכן נתן לו ישעיהו הנביא את בתו לאשה, ויצאו ממנו שני בנים מנשה ורבשקה, שניהם היו רשעים עוד מקטנותם.

חז"ל מספרים, שיום אחד היה חזקיהו מרכיב אותם על כתפיו להביאן לבית המדרש, אמר אחד מהם: "ראשו של אבא טוב הוא בשביל לצלות עליו דגים", ואחד אמר: "ראוי הוא ראשו של אבא להקריב עליו קרבן לעבודת כוכבים", באותה שעה שמע זאת חזקיהו וזרק אותם מעל כתפיו, רבשקה מת, אך מנשה נשאר בחיים.

מנשה היה חוטא גדול, כמו שנאמר (מלכים ב, כא, טז): "וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד עד אשר מלא את ירושלים פה לפה", מנשה הרעמיד צלם בהיכל.

ואמרו חז"ל (ירושלמי סנהדרין כח) שכאשר תפשו האשורים את מנשה, מולא של נחושת עשו לו ונתנו אותו בתוכה והיו מסיקין תחתיו, כיון שראה שצרתו צרה, לא הניח עבודה זרה בעולם שלא הזכירה, כיון שלא הועיל לו כלום, אמר, זכור אני שהיה אבי מקרא אותי את הפסוק הזה בבית הכנסת: "בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים

פרשת שמות

ושבת עד ד' אלהיך ושמעת בקולו כי אל רחום ד' אלהיך לא ידפר ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבותיך אשר נשבע להם", הרי אני קורא אותך, אם עונה אותי מוטב ואם לאו לא כל אפיא שוין, והיו מלאכי השרת מסתמין את החלונות שלא תעלה תפילתו של מנשה לפני הקדוש ברוך הוא, והיו מלאכי השרת אומרים לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, אדם שעבד עבודה זרה והעמיד צלם בהיכל אהה מקבלו בתשובה? אמר להן: אם אני מקבלו בתשובה הרי אני נגזל את הדלת בפני כל בעלי תשובה, מה עשה לו הקדוש ברוך הוא. חתר לו חתירה מתחת כסא הכבוד שלו ושמע תחינתו, הדא הוא דכתבי: "ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחינתו וישיבהו ירושלים למלכותו".

החינוך מקטנות מועיל לכל החיים
הנה נתאר לעצמינו, אם אנחנו היינו רואים את חזקיהו נוטל את בניו על כתפיו ומוליכם לבית המדרש, מה היינו אומרים לו, לשם מה לך לטרוח להביא אותך לבית מדרש, הלא בין כך לא יצא מכן כלום, שהרי הם רשעים גמורים.

חזקיהו שידע בבירור שבניו רשעים לא התעצל והרכיבם על כתפיו לבית המדרש, ולא עוד, אלא שחזקיהו בעצמו היה מקרא אותם בבית המדרש את פסוקי התורה, כמו שאמר לאחר מכן מנשה: "זכור אני שהיה אבי מקרא אותי את הפסוק הזה בבית הכנסת", חזקיהו לא אמר לעצמו חבל לאבד את עמלי לריק כיון שרשעים הם אלא השקיע וטרחת ושנין איתם.

ואנו סבורים שאין מזה כל תועלת, אבל הנה לאחר שהכניסו את מנשה לתוך הדוד, באותה שעה מה הועיל לו לשוב בתשובה, אותו חינוך שקיבל מקטנותו, שהיה אביו מקרא אותו בצר לך וגו', התנווך הזה נספג בדמו ולא הלך לריק, ברגע של אמת נחלץ אותו ניצוץ והוא שוב בתשובה.

7

יש בזה מסר חשוב להורים ולמחנכים, לעולם לא להתיימשך גם
 כאשר נראה שאין הדבר משפיע כלל וכלל, תדעו שלעולם זה מחלחל
 עמוק עמוק בלבבות התלמידים. אין ידוע באיזו דרך יפרוץ ויתגלה
 בסופו של דבר אותו חינוך, אבל לעולם גם לא יאמינו לקול האות
 הראשון סופו שיאמינו לקול האות האחרון.

11
 שם

הדברים נחרתים עמוק עמוק בנפש האדם, ובסופו של דבר הם
 פורצים החוצה ומשפיעים לבסוף.

ה (ב) מי ה' אשר אשמע בקולו. אמרו במדרש⁹⁴: באותה שעה הוציא פרעה דפתרא*
 של אלוהות, התחיל קורא: אלהי אדום, אלהי מואב, אלהי צידון, אמר להם:
 חרי קראתי ואין שם כתוב בדפתרא שלי שמו של אלהיכם. ובאור הענין כי פרעה בחכמתו
 הגדולה היה יודע גבולי הארצות ותחומי הישוב, ושכל העולם נחלק לו⁹⁵ אקלימים⁹⁶, והיה
 יסדע כחות הכוכבים השולטים בכל אקלים ואקלים ועל איזה אומה מן האומות שולטים,
 וכן בני אקלימים, וכן בשבעים אומות, וכיון שלא מצא לשם הזה שום שלטנות וממשלה
 בארץ בכלל שאר הכחות הידועים אצלו, תמה ואמר: מי ה' אשר אשמע בקולו⁹⁷, כי אין
 שום כח מושל בארץ שלא יהא כתוב אצלי בדפתרא שלי, והוא לא היה יודע שהשם הזה
 עליון על כלם, וכל שאר הכחות המושלים בארץ אין להם ממשלה וכח כי אם מכחה,
 ומשלו רז"ל⁹⁸ משל בזה: משל למה הדבר דומה, לכהן שהיה לו עבד שוטה, יצא הכהן
 חוץ למדינה הלך העבד חוץ למדינה לבקש את רבו, הגיע לבית הקברות התחיל צווח
 לבני אדם שעומדים שם: ראיתם בכאן רבי. א"ל: ולא כהן הוא רבך, א"ל: הן. א"ל:
 שוטה, מי ראה כהן בבית הקברות, מה למלך בבית המטבחים⁹⁹, מה לכהן בבית הקברות.
 כך אמרו משה ואהרן: אלהות אלו שאתה אומר מתים הם, אבל אלהינו הוא אלהים חיים
ומלך עולם¹⁰⁰. א"ל: ומה מעשיו. א"ל: נוטה שמים ויוסד ארץ¹⁰¹, מפרק הרים ומשבר
 סלעים¹⁰², מוריד גשמים ומפריח דשאים, מהעדא מלכין ומהקים מלכין¹⁰³. אמר להם: אני
 הוא אדון העולם ואני בראתי את עצמי ואת נילוס נהרי, שנאמר: לי יאורי ואני עשיתיני¹⁰⁴,
 מי ה' אשר אשמע בקולו. א"ל הקב"ה: רשע, ממים אתה לוקה, נהפך לו מים לדם, דבר
 אחר¹⁰⁵: מי ה' אשר אשמע בקולו, שאתחייב לשמוע בקולו, הרי מעולם לא בא אצלי, בא
 אצל אבימלך בחלום הלילה, ואמר לו: בתם לבכך עשית זאת¹⁰⁶, אבל לי: וינגע ה' את
 פרעה נגעים גדולים¹⁰⁷, וכיון שכן אינו מכירו, לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשכח.

12
 ל' כת"

6

11

16

21

8